

Angelo ir velnio pavadinimai 1800–1882 metų katekizmuose

AUŠRA RIMKUTĖ-GANUSAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ESMINIAI ŽODŽIAI: katekizmas, religijos terminas, antgamtinės būtybės pavadinimas, angelas, velnias

ĮVADINĖS PASTABOS

Katekizmų religijos terminai – tai žodžiai ir žodžių junginiai, kuriais įvardijamos pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos, religijos veikėjai, taip pat antgamtinės būtybės, religinės (taip pat ir liturginės) knygos, dokumentai ir tekstai, tikėjimo veiksmai, reiškiniai ir ypatybės, sakramentai, nuodėmės, ydos, dorybės, religinės apeigos, liturginiai reikmenys (altoriaus reikmenys, liturginiai dvasininkų drabužiai ir jų dalys, liturginiai indai ir pan.), religinės šventės, švenčiamos dienos ir kitos su religija susijusios laiko sąvokos, įvairios religinės vietos, Bažnyčios administracija ir administracinis jos suskirstymas, taip pat religijos simboliai (Rimkutė 2012: 56). Antgamtinių būtybių, tokių kaip *dvasia*, *angelas*, *velnias*, pavadinimai – nedidelė religijos terminų semantinė grupė. Ji sudaro vos 3 proc. visų 1800–1882 m. išleistų katekizmų religijos terminų. Šio straipsnio tikslas – aptarti visus minėto laikotarpio katekizmuose rastus angelo ir velnio pavadinimus kilmės, turinio ir formos atžvilgiais¹.

1. VIENAŽODŽIAI PAVADINIMAI

Angelas – vienas gražiausių Dievo kūrinių, nemirtinga antgamtinė, bekūnė būtybė, tarnaujanti Dievui ir be paliovos jį garbinanti², „kilni dvasia,

¹ Šis straipsnis parengtas, atliekant podoktorantūros stažuotę „1800–1882 metų katekizmų religijos terminai“ Vytauto Didžiojo universitete. Podoktorantūros stažuotė finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos, Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotė įgyvendinimas Lietuvoje“.

² *Angelas* – „antgamtinė dvasinė būtybė. Žinomas judaizme, krikščionybėje, islame. Katalikų ir stačiatikių bažnyčiose angelai garbinami kaip šventieji“ (VLE 2001: 510).

Dievo pasiuntinys ir įgaliotinis“ (Šventasis Raštas 2009: 2610), „двасець бе куна, апдовинотась су проту ирѣ вали“ (TK 1865 13)³. 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose jis įvardijamas įvairios kilmės ir skirtingų formų terminais. Tik viename iš šešiolikos 1800–1882 m. išleistų katekizmų vartojamas vienažodis terminas **angelas** MKKK 1844 10. Tai ankstyvasis skolinys, toks pat kaip *bažnyčia*, *gavėnia*, *krikštas*, *Kūčios*, *Kalėdos*, *Velykos*, *Verbos*, *vynas* ir kt. (Būga 1958: 348, 1961: 776; Zinkevičius 2000: 12, 2002: 1, 2005: 8–15). Manoma, kad jis į lietuvių kalbą atėjo iš rytų slavų greičiausiai IX–XI a., dar prieš oficialųjį Lietuvos krikštą, plg. sen. rus. *ангелъ*. Terminas *angelas* kilo iš gr. *ἄγγελος* „pasiuntinys“ (Fasmeris 1986: 78; Hiršs, Hirsas 2008: 60). Jis vartojamas jau pirmojoje spausdintoje lietuviškoje knygoje evangelikams liuteronams – Martyno Mažvydo *Catechismusa prasty szadei* (1547, Karaliaučius) (Urbas 1998: 19).

Be termino *angelas*, 1800–1882 m. katekizmuose randame ir iš lenkų kalbos gautą graikiškos kilmės antgamtinės būtybės pavadinimą *aniolas* („angelas“, lenk. *anioł* < lot. *angelus* < gr. *angelos*): ×**Anielas** SK 1803 28⁴, ×**Anjelas** SK 1803 19, TK 1861 14, ×**Aniolas** KK 1863 8, ×**aniolas** PK 1828 61, ×**Aniolas** MKD 1845 27, KK 1854 19, MLSK 1852 47, RM 1862 [1878] 28, MRK 1869 44, ×**Аніолаць** TK 1865 13⁵. *Etimologiniame lenkų kalbos žodyne* nurodoma, kad lenkų *anioł* anksčiau buvęs *angioł*, XIV–XV a. – *angiel* (Brückner 1974: 5). Ši lenkybė randama M. Mažvydo, Konstantino Sirvydo, Merkelio Petkevičiaus darbuose.

Kiekvienas tikintysis turi savo Angelą sargą, kuris jį lydi ir globoja visą gyvenimą, užtaria mirties akivaizdoje. *Naujeme moksle skajtima raszta zemajtyszka* vartojamas vienažodis terminas **Sargas** NMK 1848 20 reikšme „Angelas sargas“.

Pagal krikščionybės Tradiciją, visi angelai pagal atliekamo vaidmens, funkcijų svarbą skirstomi į devynis rangus, arba chorus, kurie pagal svarbą grupuojami po tris į tris eiles (Metford 2001: 26). Aukštesniojo rango angelas tik viename 1800–1882 m. išleistame katekizme vadinamas graikiškos kilmės terminu *arkangelas*: **Archangelas** SK 1803 26 („vyresnysis angelas“, lot. *archangelus* < gr. *archangelos*). Kituose katekizmuose jis

³ Angelo apibrėžtis, rasta vyskupo Motiejaus Valančiaus 1865 m. parengtame katekizme pateikiama originalo rašyba. Žinoma, kad iš lenkų kalbos jį išvertė ir lietuviškomis raidėmis užrašė pats vyskupas, bet rusiškomis raidėmis išleido Vilniaus mokslo apygarda (Biržiška 1990: 103).

⁴ Ženklu „×“ žymimi dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje nevartojami žodžiai.

⁵ Straipsnyje rašybos variantai neaptariami.

įvardijamas iš lenkų kalbos gautu skoliniu $\times$ *arkaniolas*: $\times$ **Archaniolas** PK 1828 155, MLSK 1852 45, $\times$ **Arkaniolas** DEK 1855 [1873] 20, DEK 1860 [1873] 20, RM 1862 [1878] 39, MRK 1869 152 ir $\times$ **Archanielas** MKKK 1844 67, $\times$ **Арханіоласъ** TK 1865 47 (lenk. *archaniol* < lot. *archangelus* < gr. *archangelos*, plg. rus. *архангел*). Kaip ir *angelas*, *arkangelas* į lietuvių kalbą atėjo per kaimynines slavų kalbas.

Angelas, *archangelas* – tai tokie pat nuo seno vartojami prigimtiniai religijos terminai kaip ir *altorius*, *apaštalas*, *krikštas*, *kunigas*, *mišios*, *nuodėmė*, *ostija*, *pragaras*, *psalmė*, *rojus*, *sakramentas* ir kt. Tačiau jie nagrinėjamuose XIX a. aštuonių dešimtmečių katekizmuose reti – vietoj jų dažniausiai vartojamos lenkybės $\times$ *aniolas* ir $\times$ *archaniolas*.

Arkangelai ir angelai yra Dievo tarpininkai ir pasiuntiniai žemėje (RŽ 1991: 20; KIŽ 1997: 25; Metford 2001: 26; Norkutė 2009: 209; Gregg 2011: 20–21). Jie, kaip rašoma teologo Dionisijaus Areopagito V a. parašytame traktate *Apie dangiškąją hierarchiją*, yra priskiriami žemiausiai angelų hierarchijos grandžiai, kurios paskirtis yra tarnauti žmonijai ir bendrauti su ja (Norkutė 2009: 209).

Žemiausio rango angelai kai kur įvardijami priesagos *-yst-* vediniu **Kunigajksztistes** MKD 1845 33, MRK 1869 44. Kazys Alminauskis *kunigaikštį* kildina iš žodžio *kunigas* ir nurodo, kad tai germanizmas (Alminauskis 1931: 75). Algis Rubinas straipsnyje „Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija“ rašo, kad *kunigáikštis* pasidarytas iš žodžio *kùnigas* „karalius“ su priesaga *-aikštis* (Rubinas 2001: 191; plg. Būga 1958: 546; Kabelka 1964: 120). Šio rango angelų paskirtis – globoti konkrečios parapijos žmones (ASKT 2012). Žemiausio rango angelai ir arkangelai visuomet sparnuoti, belyčiai, gražūs moteriškos išvaizdos jaunikačiai su ilgais, laisvais drabužiais ir nimbais (KIŽ 1997: 26).

Kaip teigia Johnas Callanas Jamesas Metfordas, antroji hierarchinė eilė – žvaigždžių ir dangaus kūnų bei stichijų valdytojai: *viešpatystės*, *galybės*, *valdžios* (Metford 2001: 26). 1869 m. išleistame katekizme randame šiuos terminus: **Ponistes** MRK 1869 44, **Galibes** MRK 1869 44 ir **Wiresnibes** MRK 1869 44. Tai priesagų *-yst-* ir *-yb-* vediniai. Terminas *ponystės* padarytas iš tikrojo skolinio *ponas* (lenk. *pan*, brus. *пан*; Sabaliauskas 1990: 232), *galybės* ir *vyresnybės* iš savos kilmės žodžių.

Vos trijuose aptariamo laikotarpio katekizmuose minima pirmoji, pagal minėto teologo D. Areopagito klasifikaciją, arčiausiai Dievo esanti ir Dievo sostą supanti, hierarchinė eilė – *serafimai*, *cherubiniai*, *sostai* (RŽ 1991:

344; Metford 2001: 26): **Serapinaj** MRK 1869 44 („liepsnos kalavijais ginkluotas šešiasparnis angelas“, lot. *seraphim* < hebr. *seraphim*, dar plg. lenk. *serafin*)⁶, **Kerubinaj** MRK 1869 44 („aukščiausiojo rango angelas“, gr. *cheroubim* < hebr. *kerubim*, dar plg. lenk. *cherubin*) ir **Cherbynu** NKKK 1847 23. *Sostai* įvardijami dvejopai – arba vienu terminu ×**tronaj** MKD 1845 33 (lenk. *tron* < vok. *Thron* < gr. *thronos*), arba dviem sinonimiškais skirtingos kilmės terminais, sujungtais jungtuku *arba*: **Sostaj** arba ×**tronaj** MRK 1869 44.

Angelai yra Dievo tarnai ir pasiuntiniai. Jie „danguje visuomet mato <...> dangiškojo Tėvo veidą“ (Mt 18, 10), todėl yra „galingieji, vykdanys jo įsakymą, paklusnūs jo tartam žodžiui“ (Ps 103, 20). Tačiau ne visi angelai yra geri. Kai kurie angelai sukilo prieš Dievą ir už tai buvo nutrenkti į pragarą. Jie 1800–1882 m. katekizmuose įvardijami įvairiais vienažodžiais terminais. Pirmiausia reikia minėti lietuvišką terminą *velnias*: **Welnas** MKKK 1844 27, KK 1863 9, **welnes** MKD 1845 35, NKKK 1847 73, MLSK 1852 36, TK 1856 66, **welnes** RM 1862 [1878] 29, **welnias** PK 1828 19, MKD 1845 35, NKKK 1847 77, MLSK 1852 44, KK 1854 25, MRK 1869 46 ir **wialnias** KK 1854 25, **wialnis** KK 1854 23, **велнесь** TK 1865 14⁷. Tai ne tik religijos, bet ir mitologijos leksikos žodis. Lietuvių tautosakoje *velnias* – „bene dažniausiai sutinkama mitinė būtybė, kurios provaizdžiu neabejotinai buvo kadaisykštis dievas *Velnias* ar *Vėlinas*. Jis turėjo būti susijęs su gyvuliais, mirusiaisiais, požemiais, požemių turtais, ekonomine sfera, tačiau ir magija, viršmais, žyniais“ (Beresnevičius 2001).

Velniai pagal hierarchiją 1800–1882 m. katekizmuose paprastai neskirstomi. Išskiriamas tik *velnias* Liuciferis, kuris valdo pragarą. Jis nagrinėjamo laikotarpio šaltiniuose vadinamas graikiškos kilmės terminu **Antikristas** MRK 1869 149 ir lenkybe ×**Anty-chrystus** MKD 1845 227 (šnek. „velnias, piktoji dvasia“, gr. *antichristos*). Be abejo, šis terminas gautas per kaimynines slavų kalbas, plg. lenk. *Antychryst*, rus. *Антихрист* (Fediukina 2014: 21).

Kai kuriuose 1800–1882 m. katekizmuose nupuolęs angelas įvardijamas hebrajiškos kilmės senuoju skoliniu *šėtonas*, gautu per lenkų kalbą: **czeto-**

⁶ 2003 m. išleistame *Kompiuteriniame tarptautinių žodžių žodyne* Interleksis pateikiamas terminas *serafas* [hebr. *seraphim* (dgs.)], krikščionybėje – šešiasparnis angelas, aukščiausio laipsnio angelas; serafimas, o *cherubinas* – žr. *kerubas*, *kerubinas*. Taigi pirmenybė, matyt, teikiama trumpesnėms formoms, kilusioms iš hebrajų kalbos.

⁷ K. Sirvydo žodyne užfiksuota forma *velinas*.

nas MLSK 1852 48, *Szetonas* MKD 1845 142, NKKK 1847 16, *szetonas* MKD 1845 35, NMK 1848 45, *Sziationas* NMK 1848 43, *sziationas* KK 1854 23, *szietonas* SK 1803 29, *zetonas* NKKK 1847 103 („piktoji dvasia, velnias“, lenk. *szatan* < lot. *satanas* < hebr. *sātān*).

Katekizmuose yra ir daugiau nelietuviškų velnio pavadinimų. *Moksle lietuviszko skajtimo ir Katechizme* vartojama slavybė ×*biesas* MLSK 1852 48 („velnias, piktoji dvasia“, brus. *bec*, lenk. *bies*, ukr. *bis*), taip pat slavybė ×*čertas*: ×*Czertas* MKD 1845 42, ×*czertas* MKD 1845 35, MLSK 1852 48 (brus. *чопм*, rus. *чѣpm*, lenk. *czart*). Nupuolęs angelas pavadinamas ir tik lietuvių kalbai būdingu žodžiu *kipšas*: *kipszas* MRK 1869 47, *kunuacv* TK 1865 14. Iš LKŽe pateikiamų vartosenos pavyzdžių matyti, kad *kipšas* randamas tik vėlesniuose kalbos paminkluose. Dar vartojama *judošius*: *Judoszius* KK 1863 55 („velnias“, plg. lenk. *judasz*). LKŽe pateikiamos tokios šio žodžio reikšmės: 1. žr. *judas* „juda, išdavikas“, 2. toks keiksmazodis, plg. *velnias*, *kelmas*.

Katekizmuose „velnio“ reikšme vartojami sudaiktavardėję įvardžiutiniai būdvardžiai *nelabasis* MRK 1869 179 (LKŽe 1. „piktoji dvasia, velnias, kipšas“), *juadajsis* MLSK 1852 48 (LKŽe keik. „velnias, nelabasis“) ir *piktasis* MRK 1869 120 (LKŽe „nelabasis, velnias“), taip pat įvardžiutinis dalyvis *prakieiktasis* KK 1854 85, MRK 1869 120 (LKŽe „kas prakeiktas, pasmerktas“: *Prakėiktasai (nelabasis, velnias) pekloj jam ažmokės* Ds). Šiais terminais puolę angelai, matyt, buvo įvardijami pagal būdo, išvaizdos ar kitas įsivaizduojamas ypatybes. Bažnytinėje ikonografijoje velniai dažniausiai vaizduojami juodi (Biedermannas 1998: 170), krintantys iš dangaus įvairiausių pabaisų, šliužų, gyvačių, žalčių, drakonų ir kitokių gyvūnų pavidalu (KIŽ 1997: 315). Plačiau vertėtų aptarti terminą *juodasis*. Kalbininkė Saulė Juzelėnienė skiria tokias žodžio *júodas* konotacines reikšmes: 1) susijęs su nelaime, liūdesiu, kančia, neviltimi; 2) nežinia, blogis, kas nors pikta, negera; 3) susijęs su mirtimi; 4) sunkus, kasdieninis (Juzelėnienė 2002: 37). Be viso to, į visų šių konotacijų struktūrą įeina itin stiprus neigiamas vertinamasis komponentas. Birutės Jasiūnaitės manymu, „nėra ko stebėtis, kad juodumo požymis siejamas su neigiamu mitologiniu personažu. Būtina pabrėžti, kad tradicinėje etninėje kultūroje įvairios spalvos ar jų deriniai įgyja simbolinę reikšmę. Juodos spalvos simbolika bene konkrečiausia: ji asocijuojasi su tamsa ir žeme. Daugelio tautų supratimu, kai kurios dievybės ar zoomorfiniai demonai esti juodi. Ši spalva būdinga mitinių būtybių gyvenamajai vietai, burtų priemonėms“ (Jasiūnaitė 2012: 108).

Velnius dar vadinamas lietuvišku žodžiu *žaltys*: *Žaltys* KK 1863 10, kuris krikščionybės simbolikoje reiškia ne tik velnią, demoną, bet ir pirmą pradę nuodėmę, blogį, taip pat suvedžiojimą, gundymą. LKŽe nefiksuojiama žodžio *žaltys* reikšmė „velnius“, tačiau randame pavyzdžių, kai vartojama perkeltine reikšme „blogis“. Pranė Dundulienė rašo, kad žalčių demonizavimo motyvai gali būti dvejopi: „vieni susiję su bibliniu pasaulio sutvėrimu ir angelų sukilimu, kiti sukurti viduramžiais“ (Dundulienė 2005: 123).

Moksle Rima-Kataliku ir *Katekizoj katalikų* randame neįprastus atvejus, kai velnius pavadinamas iš slavų kalbų gautu žodžiu *levas*: ×*Lewas* KK 1863 9, ×*lawas* MRK 1869 328 („liūtas“, lenk. *lew*, brus. *леў*). 1852 m. išėjusiam *Moksle lietuviszko skajtimo ir Katechizme* reikšmė „velnius, nelabasis“ vartojamas eufemizmas ×*ledokas* MLSK 1852 48 („velnius, nelabasis“, sen. lenk. *ledako*, plg. lenk. *ledaka*). Žodis *ledokas* reikšmė „blogas, piktas, niekam tikęs žmogus“ vartojamas XVII a. vid. rankraštiniuose žodynuose *Lexicon Lithuanicum* ir *Clavis Germanico–Lithvana* (Palionis 2004: 218).

Vilniuje 1865 m. išėjusiam vyskupo M. Valančiaus katekizme *Трумнась катехизмаць: ауцяўсэй краіта віреснібей лійпанть парашитаць дель каталіку януменесь и мокслусь лейдамось шиспаустась* atitinkame dar vieną eufemistinį šios antgamtinės ir mistinės būtybės pavadinimą *kelmas*: *келмаць* TK 1865 14. LKŽe nurodyta tokia žodžio *kelmas* 9 reikšmė: keik. (švelniai) „velnius, kipšas“. Iš pastarųjų pavyzdžių matyti, kad kartais katekizmuose, kaip ir apskritai šnekamojoje kalboje, kalbant apie pavojingą antgamtinę būtybę vengiama minėti jos vardą. Matyt, todėl turima po bent kelis tikrojo vardo pakaitus, kurie katekizmuose rašomi skliaustuose arba jungiami jungtuku *arba*: *piktasis (welnias)* MRK 1869 47, *Welnas arba Szetonas* MKKK 1844 11, *žaltis arba szetonas* NKKK 1847 95, *žaltis arba welnes* DEK 1855 [1873] 20, DEK 1860 [1873] 20, *žaltis arba welnius* MRK 1869 49, *žaltis arba welnis* MRK 1869 52, *žaltis, arba wialnis* KK 1854 27.

1800–1882 m. katekizmų velnio pavadinimai panašūs į velnio vardus, randamus XVI–XVIII a. religinėje lietuvių raštijoje, kur greta skolinių ×*biesas*, ×*čiortas*, *šėtonas* vartojama ir *piktoji dvasia*, *piktasis angelas*, *piktasis, piktybė* ir pan. (Vėlius 1987: 236). Vos viename ar dviejuose nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose rasti pavadinimai ×*biesas*, ×*čiortas*, *kipšas*, *judošius*, *nelabasis*, *juodasis*, *piktasis*, *prakeiktasis*, *žaltys*, ×*levas*, ×*ledokas* ir *kelmas* gali būti priskiriami prie liaudies religijos terminijos. Jie turi vertinamųjų požymių, yra stilistiškai nuspalvinti, turi tam tikrą emocinį atspalvį.

2. SUDĖTINIAI PAVADINIMAI

Sudėtinių terminų, kuriais įvardijamos antgamtinės būtybės angelai, 1800–1882 m. išleistuose katekizmuose kur kas mažiau. Pirmiausiai minėtini terminai, kuriais pažymima, kas angelus sukūrė ir kam jie pavaldūs: *Angelas Wieszpaties* MKKK 1844 25, *×Aniolas Wieszpaties* MKD 1845 97, *×Aniols Pona* NMK 1848 21, *×Aniolas Diewo* PK 1828 152, *×Aniolas Diewa* MKD 1845 33, MLSK 1852 24, *×Aniolas Diewa* NMK 1848 20, *×Aniolas Diewo* RM 1862 [1878] 20, *×aniolas Diewo* RM 1862 [1878] 21. Kitais terminais apibūdinamos tam tikros angelų ypatybės – šventumas, gerumas, ištikimybė ir kt.: *×Anielas Szw.* SK 1803 29, *Szwentas* *×Aniolas* MLSK 1852 83, *Швентасъ* *×Аніоласъ* TK 1865 14, *geras* *×Aniolas* KK 1863 9, *gieras* *×Aniolas* MRK 1869 45, *зєрасъ* *×Аніоласъ* TK 1865 13, *isztikimas* *×Aniolas* MRK 1869 45, *×czistas*⁸ *Aniolas* NKKK 1847 39. Moksle Rima-Kataliku vartojamas dvižodis terminas *×Aniolas dąngaus* MRK 1869 84, kuriuo įvardijama buvimo vieta. Kaip matyti iš pavyzdžių, trečiosios (žemiausios) hierarchijos antgamtinės būtybės dažniausiai įvardijamos dvižodžiais terminais, kurių pagrindiniu dėmeniu eina iš graikų kalbos gauta lenkybė *×aniolas*.

Angelas sargas 1800–1882 m. katekizmuose įvardijamas dvižodžiais terminais, sudarytais iš skirtingos kilmės dėmenų: *×Aniolas S.* KK 1854 92, *×Aniolas Sargas* KK 1863 9, *×Aniolas sargas* MKD 1845 33, NMK 1848 20, MRK 1869 45. Kai kuriuose katekizmuose pabrėžiamas jo šventumas, todėl vartojami trižodžiai terminai *S.* *×Aniolas Sargas* PK 1828 152, *Szwentas* *×Aniolas Sargas* KK 1863 8, *Szwęntas* *×Aniolas sargas* MRK 1869 45. Moksle Rima-Kataliku, be termino *×Aniolas sargas*, rastas trižodis aprašomasis terminas *×Aniolas dabojęntis*⁹ *żmogu* MRK 1869 45. Sudėtinių terminų su dėmeniu *angelas* nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose nerasta.

Trijuose aptariamo laikotarpio katekizmuose minimi vieni svarbiausių arkangelų – arkangelai Gabrielius ir Rapolas: *×Archaniolas Gabrielus* KK 1863 65, *×Archaniolas Gabrielus* MLSK 1852 45, *Szwęts Rapals* *×Arkaniols* TK 1856 11. *Nawieme krykszczionyszkame katalykyszkame katechizme* pirmasis vadinamas tiesiog angelu Gabrieliumi: *×Aniolas S.*

⁸ *Čystas* „švarus, doras, grynas, skaidus“ (brus. *чысты*, lenk. *czysty*).

⁹ *Daboti* „saugoti, rūpintis, tausoti“ (lenk. *dbać*).

Gabryjelus NKKK 1847 17. Šventajame rašte įvardijami tik trys arkan-
gelai: šv. Mykolas, šv. Gabrielius ir šv. Rapolas (KIŽ 1997: 38)¹⁰.

Dvižodžiais savos kilmės terminais įvardijamas ir nupuolęs angelas, t. y.
velnias: **pikta dwase** KK 1854 23, RM 1862 [1878] 29, MRK 1869 46,
pikta dwasia MLSK 1852 48, TK 1856 30, **pykta dwase** MKD 1845 35.
Moksle Rima-Kataliku dar randame **dwasia biauri** MRK 1869 46. Kitų
dvižodžių terminų dėmenys yra mišrios kilmės: **dwasia** × **neczista**¹¹ MRK
1869 46 ir × **нечиста двасе** TK 1865 14. Knygoje *Naujes mokslas skaj-
tima raszta žemajtyška diel mažun wajkun* randame terminą **sziatonas** × **ne-
prietelius**¹² NMK 1848 19. Abu termino dėmenys yra skolinti.

Velnias aptariamo laikotarpio katekizmuose dar vadinamas dvižodžiu ter-
minu **prakejktas welnes** MLSK 1852 60 ir mišrios kilmės terminais, kurių
vienas iš dėmenų yra *angelas* arba × *aniolas*: **piktas Angelas** MKKK 1844 11,
piktas × **Aniolas** KK 1863 9, × **аніолаць пасупумець** TK 1865 16,
× **Aniolas sugrieszyjusys**¹³ MKD 1845 35, **kaltasis** × **Aniolas** KK 1854 22,
недорась × **Аніолаць** TK 1865 13, **пасупумець** × **Аніолаць** TK 1865 14,
пракейтась × **Аніолаць** TK 1865 14.

Kartais sinonimiškai vartojamas vienažodis ir dvižodis terminai: **Welnas
arba pikta Dwase** KK 1863 8 ir **pikta dwasia arba welnes** RM 1862
[1878] 29.

Apibendrinant galima pasakyti, kad 1800–1882 m. katekizmuose *ange-
las* ir *velnias* įvardijamas ir sudėtiniais terminais (paprastai – dvižodžiais),
kurių vienas iš dėmenų dažniausiai yra nelietuviškas.

IŠVADOS

Angelo ir velnio pavadinimai – nedidelė antgamtinių būtybių pavadinimų,
rastų 1800–1882 m. katekizmuose, dalis. Pagal sandarą šie pavadinimai bū-
na vienažodžiai (*angelas*, × *aniolas*, *velnias*, *šėtonas*, *kipšas*, *žaltys* ir kt.) ir
sudėtiniai: dvižodžiai (*angelas Dievo*, × *aniolas Dievo*, *geras* × *aniolas*, *šventas*
× *aniolas*, *Angelas sargas*, *pikta dvasia*, *piktas* × *aniolas*, *kaltasis* × *aniolas* ir kt.)
bei trižodžiai (*Šventas* × *Aniolas sargas*, × *Aniolas dabojojantis žmogų*).

¹⁰ *Gabrielius* – Dievo žodžio nešėjas; *Rapolas* – gydantis angelas; *Mykolas* – Dievui ištikimų angelų ir žmo-
nių vadas, nugalėjęs Liuciferį (VLE 2001: 777).

¹¹ *Nečystas* „nedoras, neskaistus“ (brus. *нечысты*, lenk. *nieczysty*).

¹² *Neprietelius* „nedraugas, priešas, nevidonas“ (brus. *неприятель*).

¹³ *Sugriešyti* „nusikalsti, nusidėti“ (rus. *сзрешить*).

Angelus ir velnius įvardijantys terminai pagal kilmę skirstomi į lietuviškus (*sostai, galybės, vyresnybės, velnias, šėtonas, kipšas, nelabasis, juodasis, žaltys, pikta dvasia* ir kt.), tarptautinius (*angelas, archangelas, antikristas*), svetimybės (×*aniolas, ×archaniolas, ×tronai, ×levas, ×ledokas* ir kt.) ir hibridinius, t. y. mišrios kilmės (*kunigaikštystės, ponystės, ×Aniolas sargas, piktas ×aniolas* ir kt.).

1800–1882 m. katekizmuose rasti angelo ir velnio pavadinimai – įdomi ir reikšminga religijos terminų grupelė, atspindinti daugiau nei aštuonių XIX a. dešimtmečių vartoseną. Daugeliu atvejų, kalbant apie angelo pavadinimus, pirmenybė buvo teikiama svetimybėms – dažniau vartojami vienažodžiai terminai ×*aniolas, ×archaniolas*, o ne *angelas, arkangelas*. Katekizmuose dažnesni savos kilmės velnio pavadinimai, tokie kaip *velnias, kipšas, juodasis, nelabasis, piktoji dvasia* ir kt., svetimybės retesnės.

ŠALTINIAI¹⁴

- SK 1803: *Seanas katechizmas*, arba Pamoksley Weikialams, ape Wierą szwintą Krikszczonizką su pasakimeis, isz Rasza Szwinta giesmėms ir maldoms su skeyczium Bażniczos, didesniu ir mažesniu, del naudos Surinkima Lietuwiszka. Drukawotas isz nauia, už pazwalenies Synoda Kasztu [Mintauja, Biržų]¹⁵ parapios. Nitauioy [Mintauja]: [J. F. Stefenhageno spaustuvė]. – 32 p.
- PK 1828: *Pawinnastes krikszczioniszkos*, arba Katechizmas ape tuos dayktus, kuriuos kiękwienas krikszczionis tur tyket, žinot, ir darit, idant galetu but iszganitas: del dwasiszkos krikszczioniu naudos, isz lęksizko le-tuwiszkay iszgulditas, ir truputi padaugintas / Kazimieras Klimavičius. Wilnius: drukarniey diecezijos kunigu missionoriu pri bażnicies s. Kazimiera. – 225 p.
- MKKK 1844: *Mažas Katekizmas krikszczioniszkas katalikiszkas*, arba Trumpas Pamokslas ape Tikkėjimą, ape krikszczioniszką Pasielgimmą ir ape S. Sakramentus. Sudetas per kunigą Fr. Thiediga, prabaszczia pirm Drangowskines o dabbar Wormdittos, Tilžeje: drukkawota pas J. Reylanderi. – 108 p.
- MKD 1845: *Mokslas krykszczionyszkas dydesis* diel iszsymokima jaunumenej Rima-Katalikiszkio Bażniczio esantej ant prisakima Wiresnibes lenkiszkaj paraszitas yr Wilnuje 1834 drukawotas; o dabar ant žemajty-zkos kalbos par kuniga Antona Janikowicze klebona Płatelu iszgulditas. Wilniuje: spaustuwej Jozapa Zawadzka: [J. K. Gintilos lėšomis]. – 335 p.
- NKKK 1847: *Nawies krykszczionyszkas katalykyszkas katechizmas*, arba Tykras dawadas apej Wera Tykieima, Diewa Mejlę, Szwętus Sakrametųs, yr apej Krykszczionyszka apsyseima prito Prastas pamokslas par klau-simus yr atsakimus, wysiems, ołabiauzej Jawniems dydelej rejkalingas par Wiena Kuniga Taworcziestes So-cietatis JEZU. O Dabar ant czista Zejmajtyška Liežuwy yszgulditas su nekurejs Dwasyyszkajs Prideimajs parproce urzędnika Gubernskos Lustracijes Jurgy, Adoma Sunu, Lachawicze. Wilniu: Drukarnioj S. Blu-mawiczes, Numunse S. J. M. Kunygajkszcze Aginske. – 114 p.
- NMK 1848: *Naujes mokslas skajtima rasza žemajtyszka diel mažun wajkun*: kuremy padiety ira wisoky moks-laj krykszczionyszkay katalykyszky, teipo yr trumpas nobaženstwas kożnos dienos, su pridieimu grazium trumpun maldun yr katechizmu katalykyszku kures pawinas ira kożnas katalykas žynoty yr mokiety par kuniga Jona Lacawicze trumpaj surinktas, yr pyрма karta palyka yszspaustas. Wylniu: kasztu yr spaustu-wy A. Dworcziaus. – 48 p.
- MLSK 1852: *Mokslas lietuwiszko skajtimo ir Katechizmas*, arba Mokslas krykszczioniszkas apėj artykułus wie-ros szwentos katalikiszkos per kuniga J. Dydyński paraszyta. Wilniu: Drukarnioy M. Zymelowicza typo-grafa [J. Didinskio lėšomis]. – 101 p.

¹⁴ Šaltiniai pateikiami chronologiškai.

¹⁵ Laužtiniuose skliaustuose nurodyti tikrieji išleidimo duomenys.

- KK 1854: *Katekizą kataliku*. Lankiszkaj parase ir isšpauzdino 1852 metosi kunegas Jozapas Želwowiec; a dabar lietuviszkaj iszguldze kunegas Jozapas Zeniewicz. Wilniuje: spaustuwiej Jozapas Zawadzka [M. Valančiaus lėšomis]. – 120 p.
- TK 1856: *Trumpas katekizmas*, arba Pamuoiks diel prigudinima jaunumenes žemajtiu kataliku, pri naudinga atpildima spawiednes ir werta prijemima szwęcziause sakrameta par kunega Kazimiera Skrodzki klebona Kulu paraszitas. Wilniuje: spaustuwi Jozapas Zawadzki [K. Skrodzko lėšomis]. – 111 p.
- DEK 1855 [1873]: *Didesis Elementorius ir katakizmas*, arba Trumpas mokslas wieras krikszczioniszkos. paraszitas par Tadeusza Juzumowicze inspektoriu Warniu simunarios. Wilniuje: Spaustuwieje Juzupa Zawadzkie. – 64 p.
- DEK 1860 [1873]: *Didesis Elementorius ir katakizmas*, arba Trumpas mokslas wieras krikszczioniszkos. Paraszitas Kun. Tadeusza Juzumowicze. Wilniuje: Spaustuwieje Juzupa Zawadzkie. – 64 p.
- TK 1861: *Trumpas katechizmas*, arba Pamoksley ape wierą szwentą krikszczioniszka: su pasakimeis pagal Raczta szwenta, del tikros naudos ir iszganima žmoniu, apreyszi. Drukawatas isz nauja už pazwalenies synoda. Nitojoy [Mintauja]: iszspauostas pas knig-drukoru J. F. Steffenhagena. – 31 p.
- RM 1862 [1878]: *Rimo mokslas*, arba Graziausia diena giwenime žmogaus, tay ira: spasabas ant werto prisi-tajsimo prie pirmos Szwentos Komunios diel mažu ir didesniu wajkelu iszduotas per K.M.B. Warszawa: iszspaudime Kunigu missioru pas S. Kriziu. – 66 p.
- KK 1863: *Katalikiszkas katekizmas* su pridejimu trumpo suglaudimo nusidawimū szwento Raszto, seno ir naujo Testamento, ir kelū reikalingū maldū, iszdūtas per A. Schwark, kleboną Klaipedoj. Klaipedoj: rasztais iszspauostas prie E. Waikinnio & Co. – 107 p.
- TK 1865: *Трумнась катехизмась: аукцяусей крашта виреснибей лйпанть парашитась дель каталику яунуменесь и мокслусь лейдамось ишспаустась. Вильной: спаустувень Р. М. Ромма*. – 118 p.
- MRK 1869: Mokslas Rima-Kataliku: suraszitas ir iszspauostas diel paugusiu žmoniu / [Motiejus Kazimieras Valančius]. Wilnuoje: spaustuwiej P. Juzupa Zawadzkie. – 340 p.

LITERATŪRA

- Alminauskis K. 1931: *Die Germanismen des Litauischen 1. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos knygynas.
- ASKT 2012: *Angelo samprata krikščioniškoje tradicijoje*. Prieiga per internetą: <http://www.lev.lt/lt/vilnius/1770-angelo-samprata-krikcionikoje-tradicijoje.html>. Žiūrėta 2014-07-02.
- Beresnevičius G. 2001: *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius: Aidai.
- Biedermannas H. 1998: *Naujasis simbolių žodynas*, Vilnius: Mintis.
- Biržiška V. 1990: *Aleksandrynas*. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 3. XIX amžius. Antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas.
- Brückner A. 1970: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Būga K. 1958–1961: *Rinktiniai raštai 1–3*. Sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Dundulienė P. 2005: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DŽ 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Šeštas (trečias elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Fasmeris M. 1986: Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка 1*, Москва: Прогресс.
- Fediukina H. 2014: *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko–polski z cytatami z tekstów biblijnych*, Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Gregg S. 2011: *Angelių, dievų, pranašų, dvasios vedlių ir pakylėtųjų mokytojų enciklopedija: 200 dangiškųjų būtybių, kurios jums padės, jus gydys ir dalyvaus jūsų kasdieniame gyvenime*, Kaunas: Mijalba.
- Hiršs I., Hirsas S. 2008: *Reliģisko terminu vārdnīca*, Rīga: Kristīgās vadības koledža.
- Interleksis 2003: *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas* Interleksis, Vilnius: UAB „Fotonija“.
- Jasiūnaitė B. 2011: Velnio pavadinimai pagal gyvenamąją vietą lietuvių tarmėse ir tautosakoje. – *Baltistica* 46(1), 87–106.
- Jasiūnaitė B. 2012: Spalva kaip velniavardžių motyvuojantis požymis. – *Baltistica* 47(1), 103–120.
- Juzelėnienė S. 2002: Būdvardžio juodas konotacijos. – *Kalbotyra* 51(1), 33–39.
- Kabelka J. 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis.

- KIŽ 1997: *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sudarė D. Ramonienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- KP 2005: *Kalbos patarimai 4. Leksika. 1. Skolinių vartojimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KP 2013: *Kalbos patarimai 4. Leksika. 1. Skolinių vartojimas*. Antras pataisyt. ir papildyt. leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- LKŽe I–XX – *Lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- Metford J. 2001: *Krikščionybė: realijos ir legendos*. Enciklopedinis žodynas, Vilnius: Alma littera.
- Norkutė R. 2009: Angelų sąlytis su sielomis kelionėje anapusybėn Lietuvos sakralinėje dailėje. – *Logos* 60, 209–218.
- Palionis J. 2004: *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Rimkutė A. 2012: *1883–1916 metų katekizmų religijos terminai*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Rubinas A. 2001: Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 189–200.
- RŽ 1991: *Religijotyros žodynas*. Sud. R. Petraitis, Vilnius: Mintis.
- Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslo.
- Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis testamentas, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2009.
- Urbas D. 1998: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. 2-as leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vėlius N. 1987: *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga.
- VLE 2001: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičius Z. 2000: *Lietuvių poteriai*. Kalbos mokslo studija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičius Z. 2002: *Rinktiniai straipsniai 2. Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Zinkevičius Z. 2005: *Krikščionybės ištakos Lietuvoje. Rytų krikščionybės vardyno duomenimis*, Vilnius: Katalikų akademija.

NAMES OF THE ANGEL AND THE DEVIL IN CATECHISMS OF 1800–1882

Names of the angel and the devil make a small group of terms of religion in Lithuanian catechisms published in 1800–1882. The article deals with the names of the angel (*angelas*, ×*Aniolas*, *archangelas*, ×*archaniolas*, *kunigaikštystės*, *ponystės*, *galybės*, *wyresnybės*, *serapinai*, *kerubiniai*, *sostai*, ×*tronai*, *angelas Dievo*, ×*aniolas Dievo*, *geras* ×*aniolas*, *šventas* ×*aniolas*, *Angelas sargas*, etc.) and the names of the devil (*velnias*, *antikristas*, *šėtonas*, *biesas*, ×*čertas*, *kipšas*, *juodasis*, *nelabasis*, *piktasis*, *prakeiktasis*, *žaltys*, ×*levas*, ×*ledokas*, *kelmas*, *pikta dvasia*, *piktas* ×*aniolas*, *kaltasis* ×*aniolas*, *prakeiktas* ×*aniolas* ir kt.) taken from the catechisms of the above period. One-word and complex terms in respect of their origin are grouped into terms of Lithuanian origin, non-Lithuanian origin (international words and loan-words) and mixed origin.

Gauta 2014-09-25

Aušra Rimkutė–Ganusauskienė
Vytauto Didžiojo universitetas
Gimnazijos g. 7, LT-44260 Kaunas
E. paštas ausra.rimkute@gmail.com